

Drugi je esej „Bleiburška tragedija i odgovornost – mentaliteti i motivi” Robina Harrisa. Rad temeljen na izlaganju na simpoziju u fokus stavlja mentalitete i motive sudionika događaja iz svibnja 1945., pritom jasno upućujući na zaključak o namjeri jugoslavenske komunističke vlasti u eliminaciji stvarnih i potencijalnih neprijatelja. Posebno se osvrće na ulogu i položaj britanskih snaga stavljanjem u kontekst prisilne repatrijacije na temelju sporazuma postignutog u Jalti, konačno ocjenjujući bleiburšku tragediju posljedicom niza propusta i neodlučnosti britanske strane.

Pri kraju knjige nalazi se abecedno kazalo imena. Knjiga jasno i pregledno donosi sve teme i radove, uz velik broj fotografija i tabličnih prikaza koji su znatno obogatili sadržaj zbornika. Problematika „bleiburške tragedije” u kontekstu kulture sjećanja kao povijesnoga i psihološko-političkoga fenomena u ovom je zborniku primjereno obrađena.

Branimir Zmijanović

Hrvoje Mandić, *Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini* (Zagreb: Despot Infinitus, 2025.), 374 str.

Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini druga je knjiga autora Hrvoja Mandića. Objavljena je 2025., a izdavač je Despot Infinitus. Izvršni urednik knjige je Danijel Tadić, a recenzenti su dr. sc. Mario Jareb i dr. sc. Zlatko Begonja, izv. prof. Knjiga sadržava 374 stranice, a sastoji se od sveukupno 31 poglavlja. Nakon „Predgovora” (str. 11–12) slijedi poglavlje „Pregled dosadašnjih istraživanja” (str. 13–22), u kojem autor posebno naglašava činjenicu da navedena tema nije znanstveno obrađena u dosadašnjim istraživanjima bosanskohercegovačke i hrvatske historiografije. U „Uvodu” (str. 23–26) kratko definira najvažnije pojmove poput jataka i protukomunističke gerile te analizira kaznene ekspedicije u kojima je pobijena većina hrvatske protukomunističke gerile u Hercegovini od 1946. do 1951. godine. Tema je obrađena u 21 poglavlju, a razrada se može podijeliti na dva glavna dijela. U prvom su opisane posljedice završetka ratnih zbivanja u Hercegovini, pojave prvih protukomunističkih gerilaca te njihovo djelovanje, a drugi dio razrade posvećen je sudskim procesima protiv jataka na području cijele Hercegovine. Nakon toga slijede „Zaključna razmatranja” (str. 309–314), „Sažetak” na engleskom jeziku (str. 315–320), „Popis kartica” (str. 321–322), „Izvori i literatura” (str. 323–332), „Kazalo imena” (str. 333–370), „Popis sponzora” (str. 371–372) i „Bilješke o autoru” (str. 373).

U prvom poglavlju, „Odnosi i postupci JA prema Hrvatima i poraženim pripadnicima OS NDH u Mostaru i Nevesinju” (str. 27–54), autor prikazuje situaciju u Bosni i Hercegovini pred kraj Drugoga svjetskog rata. Posebno se analiziraju borbe za Mostar od 13. do 15. veljače 1945., kad su nakon osvajanja Huma u južni dio grada ušle postrojbe 19. dalmatinske divizije, 6. dalmatinske brigade, 14. dalmatinske brigade

i 12. hercegovačke brigade te 29. hercegovačke divizije. Postrojbe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) u potpunosti su ovladale Mostarom 15. veljače 1945. Autor navodi mnogobrojne izvore o poginulima i stradalima na obje strane te naglašava da sve izvore treba uzeti s rezervom zbog neautentičnih izvješća. Dio postrojbi je poslije osvajanja Mostara prebačen u sjevernu i srednju Dalmaciju, a zadržala se 29. hercegovačka divizija, koja je zajedno s 3. brigadom bosansko-hercegovačke divizije Korpusa narodne obrane Jugoslavije preuzela zadatak uspostave revolucionarne komunističke vlasti. Pripadnici 10. hercegovačke brigade uz pomoć 1. bojne 1. tenkovske brigade NOVJ-a angažirani su u napadu na Nevesinje. Preuzimanjem vlasti započeli su obračuni s vojnim, crkvenim i civilnim pripadnicima lokalnoga stanovništva. Stradanja na ratnoj crti popraćena su progonima i likvidacijama na području odakle su prethodno istjerane ustaško-domobranske vojne snage. Uz stradanja svećenstva i redovništva, nerijetki su bili i slučajevi progona civila, čija je jedina krivnja bila pripadnost određenoj naciji i vjeri. Tako je hrvatski narod na području Hercegovine, bez obzira na to na kojoj su se strani našli tijekom rata, već pri uspostavi komunističke vlasti okarakteriziran kao neprijatelj kojega treba preodgojiti i izbrisati mu nacionalni i vjerski identitet.

U drugom poglavlju, „Kaznene ekspedicije komunističke vlasti protiv pripadnika Prvoga hercegovačkog ustaško-križarskog zdruha” (str. 55–86), autor definira protukomunističku gerilu kao pripadnike poraženih oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH), ali i poraženih četničkih postrojbi, koji su se nakon rata skrivali po šumama te uporno odbijali predati komunističkim vlastima. Jugoslavenski komunisti nazivali su ih još i odmetnicima, banditima, kamišarima, šumnjacima, a bili su poznati i pod lokalnim nazivom škripari. Organizirani su već u prvim mjesecima nakon rata, uglavnom od bivših pripadnika vojnih snaga NDH koji su često nezakonitim nasiljem odgovarali na represivne mjere. Tako je na području Širokog Brijega organiziran i utemeljen *Prvi hercegovački ustaško-križarski zdruh „Kralj Tomislav”* pod vodstvom zapovjednika Bože Mandića. Zdruh se dijelio u bojne, bojne u satnije, a satnije u rojeve. Navedeni zdruh početkom srpnja 1946. sastojao se od četiri bojne koje su imale 42 križara, najviše iz Širokog Brijega. Zapovjednik Božo Mandić uveo je niz naredbi s ciljem uspostavljanja discipline među članovima zdruha. Da bi uspješno obavljali određene zadatke i ostvarili komunikaciju na širem hercegovačkom području, protukomunistički gerilci imali su pomoć jataka, odnosno naroda koji je u njima vidio zaštitnike hrvatskoga nacionalnog identiteta u borbi protiv komunističke vlasti. Termin jataci koristio se za običan puk koji je pomagao hajducima za vrijeme osmanskih upada tako što su im osiguravali prenočište, hranu i smještaj. Mandić naglašava da je jačanjem protukomunističke gerile Komunistička partija Jugoslavije uvodila sve nemilosrdnije metode prema njezinim pripadnicima, što je na kraju eskaliralo u otvoreni rat sa žrtvama na obje strane. Nakon ubojstva zapovjednika Bože Mandića krajem siječnja 1947. uslijedio je slom *Prvoga hercegovačkoga ustaško-križarskog zdruha*, a preživjeli pripadnici djelovali su neorganizirano. Najveći broj ubojstava preostalih pripadnika protukomunističke gerile dogodio se od siječnja 1947. do srpnja 1951.

Trećim poglavljem, „Presude po zakonu protiv naroda i države” (str. 87–98), autor analizira *Zakon o kaznenim djelima protiv naroda i države*, prema kojem su vođeni sudski procesi protiv jataka. Zakon je donesen nakon što je delegacija iz Londona upozorila komunističke vlasti zbog mnogobrojnih likvidacija na području Slovenije i Hrvatske. Sastojao se od 21 članka, a određivao je kazne za različite oblike podrške protukomunističkoj gerili, što je uključivalo i aktivnosti koje su se pripisivale jatcima. Jataci su optuživani jer su pružali potporu gerilcima, a za navedena djela kažnjavani su kaznom od jedne do tri godine zatvora. Teže vremenske kazne odnosile su se na davanje informacija o kretanju komunističkih kaznenih ekspedicija, što je dovelo do osnivanja sudova koji su često vodili montirane procese protiv optuženih na dugotrajne zatvorske kazne ili čak smrtnu kaznu.

U sljedećem poglavlju pod nazivom „Oficiri UDB-e koji su provodili mučenja i ubojstva jataka i pripadnika protukomunističke gerile” (str. 99–102) autor imenuje glavne i odgovorne rukovoditelje komunističke tajne policije koji su izvršavali uhićenja, sudjelovali u sudskim procesima i likvidaciji. Navodi Teufika Selimovića Buđonija iz Tuzle i Mirka Praljka kao predsjednika Prijekoga suda i šefa Opunomoćstva OZNA-e za Hercegovinu u Posušju. Uz najistaknutije pripadnike UDBA-e ističe i Himliju Cisića i Duku Pudara. Pudar je kao glavni sudac Okružnoga suda u Mostaru osudio na smrt mnoge Hrvate iz zapadne Hercegovine. Jovo Pedalo, Huso Budalić i Jovo Domazet bili su ključni u ekspedicijama osuđivanja, kažnjavanja i mučenja jataka.

Kratkim poglavljem „UDB-ina metodologija praćenja, otkrivanja i ubojstva pripadnika hrvatske protukomunističke gerile” (str. 103–108) autor analizira *Naputak UDB-e* koji sadržava pedeset točaka, a služio je kao vodič za razotkrivanje mreže suradnika i političkih protivnika režima, osiguravajući pristup najnovijim tehnikama i postupcima. Njime se određuje odabir suradnika, istraživanje kandidata, osnovni kriteriji za angažiranje, način povezivanja s kandidatima, odabir i mjesta i vremena za sastanak te ostale metode koje su se tijekom godina usavršavale do najsitnijih detalja i prilagođavale političkom okruženju.

U sljedećih 16 poglavlja autor donosi mnogobrojna imena koja su se našla na udaru komunističkih vlasti. Prva institucija s kojom su se obračunali bila je Katolička crkva. Optužbe za suradnju s gerilcima korištene su u obračunu s vrhom katoličke hijerarhije, a posebno se ističe montirani sudski proces protiv biskupa Petra Čule. Mnogobrojno svećenstvo i časne sestre osuđeni su na višegodišnje kazne zatvora. U posljednjim dijelovima knjige nalaze se kratke biografije svih osuđenih jataka s prostora Hercegovine. Popisani su jataci iz Širokog Brijega, Čitluka, Ljubuškog, Gruda, Posušja, Tomislavgrada, Livna, Kupresa, Mostara, Konjica, Jablanice, Rame, Čapljine, Stoca i Neuma.

Analizirana knjiga *Rat nakon rata 1945.-1951. Kazneni progoni jataka protukomunističke gerile u Hercegovini* može se smatrati nastavkom prve Mandičeve knjige *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*. Autor nastoji što detaljnije prikazati životne uvjete poraća u Hercegovini te donosi mnogobrojne informacije koje su dosad bile dio neobjavljenih izvora u arhivima diljem bivše Jugoslavije. Prisilno nametanje komunističke vlasti te ratna i poratna represija naišli su na otpor protukomunističke gerile, koja se organizirala u svim gradovima i općinama

Hercegovine uz pomoć jataka, koji su im bili potpora kao što su bili i srednjovjekovnim uskocima tijekom osmanskih osvajanja. Pomagali su im bez obzira na stalna uhićenja, mučenja i ubijanja. Zahvaljujući knjizi Hrvoja Mandića doznajemo njihove biografije uz nadu da će se za njihova imena čuti i izvan granica krševite i ratovima osakaćene Hercegovine. Knjiga će zbog svoje znanstvenosti pomoći i proučavanju ove teme u budućnosti.

Marija Magdalena Šutalo

Ladislav Žerjavić, *Iznevjereni ideali: od Lenjina do Golog otoka*, prir. Tomislav Brandolica (Zagreb: Naklada Nediljko Dominović, 2022.), 208 str.

Kad mu se u rukama nađe izdanje iz naslova, čak i čitatelju dobro upućenom u povijest jugoslavenskoga komunizma ime Ladislava Žerjavića neće mnogo značiti. Još će mu manje, ako poznaje (rusku) ćirilicu, značiti ime Kerima Agabekova, koje se također nalazi u zaglavlju knjige. Oba je imena u različitim državama i životnim razdobljima nosio isti čovjek, prvo u Hrvatskoj i Jugoslaviji, a drugo u Rusiji, odnosno Sovjetskom Savezu. Iako nije pripadao partijskom i/ili državnom vrhu ni u jednoj od svojih domovina niti se posebno istaknuo političkim i drugim dostignućima, Žerjavićevi memoarski zapisi, koje je za objavljivanje priredio povjesničar i arhivist Tomislav Brandolica, nisu samo vrijedno svjedočanstvo o raznim aspektima povijesti jugoslavenskoga i sovjetskoga komunizma nego i dobar primjer kako široj (stručnoj) javnosti na odgovarajući način predstaviti neobjavljene povijesne izvore. Zadatak je bio to zahtjevniji što memoari nisu nastali kao djelo pojedinca koji želi svijetu predstaviti svoja sjećanja, nego je njihovo postojanje rezultat djelovanja jugoslavenskoga represivnog aparata, čijom je žrtvom Žerjavić postao.

Uvodna studija iz pera priređivača, naslovljena „Čovjek revolucije“, donosi jezgrovit pregled Žerjavićeve (političke) biografije. Taj je nesretni revolucionar rođen 1894. u Vukancima u Hrvatskom zagorju kao jedno od jedanaestero djece. Odrastanje u uvjetima agrarne prenapučenosti i posljedičnoga teškog siromaštva vodilo je Žerjavića u istom životnom smjeru kao i slavnije zemljake Josipa Broza Tita i Pavla Gregorića Brzog, s kojim će mu se putevi u idućim desetljećima višekratno isprepletati. Njegovo je političko formiranje započelo tijekom (radnih) boravaka u Češkoj i Austriji, gdje se priključio redovima tamošnjih socijaldemokrata, a izbijanje Prvoga svjetskog rata i zarobljavanje na Istočnoj fronti pospješili su političku radikalizaciju koja će ga naposljetku, u okolnostima ruskoga građanskog rata, dovesti u redove boljševika. Vrativši se nakon završetka rata i revolucije kao emisar Partije u novostvorenu jugoslavensku državu, Žerjavić se posvetio isprepletenim aktivnostima sindikalnoga i partijskoga rada, najprije u legalnim, a po donošenju *Obznane* i ilegalnim uvjetima. Zbog svojega subverzivnog djelovanja u više se navrata nalazio pod udarom zakona i prijetnjom dugogodišnje robije, što